

11. Кримінальний Кодекс УРСР : затверджений Центральним Виконавчим Комітетом Української РСР 8 червня 1927 р. / З. У. УРСР. 1927. – № 26–27. – Ст. 131 (Офіціальний текст із змінами і доповненнями на 1 листопада 1949 р., з постатейними матеріалами і додатками). – К. : Держ. видав. політ. літер. УРСР, 1950. – 172 с.

12. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності посадових осіб : Закон України від 11 липня 1995 р. № 282/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 29. – Ст. 216.

13. Про бюджетну систему України : Закон України від 5 грудня 1990 р. № 512-ХІІ (з наступними змінами) // Відомості Верховної ради УРСР. – 1991. – № 1. – Ст. 42. – втратив чинність.

14. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

15. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-ІІІ (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

УДК 343.3

ШМЕРЕЦЬКИЙ Є.Є.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПОТЕРПІЛОЇ ВІД ЗГВАЛТУВАННЯ

У статті розглядаються особливості психологічно насиченої слідчо-розшукової дії – допиту потерпілої від зґвалтування. Характеризуючи процес установлення й підтримання психологічного контакту в ході проведення допиту потерпілої, автор обґрунтовує необхідність уведення в предметне поле дослідження поняття «комунікативний контакт». Зазначене поняття повністю охоплює психологічну сутність перцептивної, когнітивної й інтерактивної функцій професійного спілкування в ситуаціях прямого чи опосередкованого протистояння сторін. Розглядаються три ймовірні моделі ставлення потерпілої до кримінального провадження, що зумовлюють стратегію й тактику здійснення допиту в ході розслідування зґвалтувань.

Ключові слова: зґвалтування, допит потерпілої, комунікативний контакт, психологічний вплив.

В статье рассматриваются особенности психологически насыщенного следственно-розыскного действия – допроса потерпевшей от изнасилования. Характеризуя процесс установления и поддержания психологического контакта в ходе допроса потерпевшей, автор обосновывает необходимость введения в предметное поле исследования понятия «коммуникативный контакт». Это понятие полностью охватывает психологическую сущность перцептивной, когнитивной и интерактивной функций профессионального общения в ситуациях прямого или косвенного противостояния сторон. Рассматриваются три возможные модели отношения потерпевшей к уголовному производству, обуславливающие стратегию и тактику осуществления допроса в ходе расследования изнасилований.

Ключевые слова: изнасилование, допрос потерпевшей, коммуникативный контакт, психологическое воздействие.

In the article the features of psychologically rich investigative and search actions – questioning the victim of rape. Describing the process of establishing and maintaining psychological contact during the questioning of the victim, the author substantiates the need for research in the subject field the term “communicative contact”. The above concept fully embraces a psychological essence of perceptual, cognitive and interactive features for professional communication in situations of direct or indirect opposition parties. There are three possible models victim’s attitude to the criminal proceedings that determine strategy and tactics of implementation questioning in the investigation of rape.

Key words: rape examination of the victim, communicative contact psychological impact.

© ШМЕРЕЦЬКИЙ Є.Є. – здобувач кафедри юридичної психології (Національна академія внутрішніх справ)

Вступ. Згвалтування належать до найбільш тяжких і суспільно небезпечних злочинних діянь. Суто інтимний характер переживань потерпілих, глибокі психічні травми, заподіяні їм, поряд з іншими чинниками надають виключно латентного характеру цим злочинам і, відповідно, ускладнюють їх розкриття й розслідування. Окрім того, складність і специфічність розслідування згвалтувань полягає в необхідності детального вивчення не тільки обставин самої події та потерпілої особи, як це має місце в інших випадках, а й різноманітних обставин її особистого життя, у тому числі інтимного.

Процес розслідування ускладнюється також тим, що потерпіла особа не бажає обговорювати зі сторонніми особами подробиці події, тобто багаторазово відтворювати психотравмувальну ситуацію, брати участь у судовому розгляді злочинного діяння й узагалі розголошувати факт згвалтування у своєму соціальному оточенні (серед подруг, знайомих, колег по роботі, родичів). Окрім негативних емоцій, на її поведінку впливають відносини залежності (родинної, матеріальної, службової тощо) та механізми психологічного захисту, що перешкоджає встановленню взаємин співробітництва між нею і слідчим.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд особливостей психологічно насиченої слідчо-розшукової дії – допиту потерпілої від згвалтування

Результати дослідження. Зазначене вимагає не лише високого рівня юридичної підготовленості працівників правоохоронних органів, а й адекватного ситуації застосування психологічних знань у процесі взаємодії з процесуальними та непроцесуальними особами – професійно-психологічної майстерності.

Ефективність розслідування згвалтувань залежить від того, наскільки глибоко, об'єктивно й повно будуть установлені та досліджені оперативними працівниками і слідчими обставини типових слідчих ситуацій і їх психологічний складник:

а) наявні дані про час, місце, подію злочину й винну особу (групу осіб);

б) наявні дані про час, місце, подію злочину, але відсутня інформація про винного (винних).

У першому випадку виокремлюються два основні напрями розслідування: перевірка правильності заяви (повідомлення) про згвалтування та доказування винуватості підозрюваного (або ж невинуватості, якщо мав місце наклеп) [1, с. 458–460].

Стосовно останнього варіанта варто зважати на ймовірність звертання до правоохоронних органів із приводів, ніяк не пов'язаних із сексуальною недоторканністю [2, с. 29]. Як правило, вони є спробами вирішення власних соціальних проблем. Наприклад, зустрічаються факти, коли жінка обвинувачує в згвалтуванні колишнього чоловіка з метою позбавити його права на володіння частиною квартири, одержати пенсію по інвалідності чи інші матеріальні блага від державних органів, а також уникнути адміністративної висилки. Іншими мотивами може стати примушування чоловіка до укладення шлюбу чи помста на ґрунті образи й ревнощів, міркування матеріального характеру. Дівчата можуть заявляти про згвалтування з метою пояснення батькам чи нареченому причин втрати невинності, жінки – факту позашлюбних відносин чи небажаної вагітності. Безумовно, спричиняються такі випадки насамперед правовою необізнаністю громадян, але в будь-якому разі під час розгляду конкретних справ про згвалтування слідчий повинен ретельно проаналізувати особистісну ситуацію потерпілої, аби уникнути необґрунтованих обвинувачень у вчиненні тяжких злочинів.

У кожному разі з'ясовується, які обставини сприяли вчиненню злочину; в яких формах чинилося фізичне та психічне насильство; чи мав місце опір потерпілої та в чому він виявлявся. Під час перевірки версії про завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину в процесі розслідування потрібно передбачити вивчення й установлення таких обставин [3]:

1) як стало відомо про згвалтування: ким і з чиєї ініціативи, коли, чи добровільно подана заява, за яких обставин стало відомо про факт згвалтування (іноді з'ясування цих обставин дає змогу дійти висновку про добровільні статеві зносини);

2) чи давали можливість об'єктивні умови вчинити згвалтування (обстановка вчинення злочину, погодні умови й інші чинники іноді можуть вказувати на неправдивість заяви);

3) чи є на тілі потерпілої та її одязі сліди насильства: синці, садна й інші ушкодження;

4) у яких стосунках перебувала заявниця з підозрюваним до події злочину (чи іншої події) (особисті, службові, сімейні, майнові або інші стосунки, що могли стати підставою для завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину).

Важлива й надзвичайно психологічно насичена процесуальна дія – допит потерпілої. Варто зазначити недоречність використання поняття «психологічний контакт» стосовно допиту в ситуаціях професійного спілкування в межах розкриття й розслідування злочинів. Наведене міркування базується на таких аргументах:

– по-перше, в сучасному психологічному обігу цей термін є дискусійним, авторами наводяться такі його визначення та характеристики.

Психологічний контакт – це процес установлення й підтримання взаємного тяжіння осіб, які спілкуються, наявність у них інтересу чи довіри один до одного [4]. Психологічний контакт – це відносини, що характеризуються бажанням і готовністю співбесідників брати участь у спілкуванні один із одним [5]. Психологічний контакт – це система взаємодії людей у процесі спілкування, заснована на

довірі [6]. Психологічний контакт – це цілеспрямована, планована діяльність щодо створення умов, які забезпечують розвиток спілкування в потрібному напрямі [6]. Психологічний контакт – це пристосування, за допомогою якого люди «приміряються» один до одного під час спілкування [6].

Наявність психологічного контакту означає: на перцептивному рівні – емоційне прийняття контактерами один одного; на комунікативному рівні – згоду контактерів один із одним; на інтерактивному рівні – знаходження загальних і збіжних інтересів контактерів.

Характеризуючи психологічний контакт між слідчим і допитуваним, О.А. Воробйова пропонує розглядати професійно-психологічний контакт як «фон допиту, що дає слідчому можливість користуватися широким репертуаром тактичних прийомів; основою для створення такого фону є сприятлива атмосфера і сприятливі відносини між контактуючими. ... На основі створеного фону слідчий має можливість ефективно здійснювати професійно-психологічний вплив (тактичні прийоми) на допитуваного» [7]. У більш широкому контексті професійно-психологічний контакт розглядається як фон здійснення ділового спілкування, що дає можливість досягти оптимального результату ділових переговорів.

Узагальнюючи зазначене, можна виділити такі характеристики психологічного контакту: він завжди має двосторонній характер; його встановлення й підтримання залежить від обох сторін, але ініціатива керуючого впливу належить лише одній; він становить динамічний процес, учасники якого, сприймаючи один одного, обмінюючись інформацією і здійснюючи психологічний вплив, постійно коректують свою поведінку; процес узгодження відносин контактуючих відбувається поступово та поетапно;

– по-друге, потрібно зважати на те, що навіть у безконфліктних ситуаціях спілкування (взаємодія «слідчий – потерпіла») їхні інтереси й цілі не збігаються; у конфліктних ситуаціях (взаємодія «слідчий – підозрюваний/обвинувачений») конфронтація є основною та невід’ємною характеристикою взаємодії;

– по-третє, встановлення психологічного контакту (взаємного тяжіння) сторін, безперечно, має свої психологічні наслідки у вигляді феноменів емпатії й рефлексії, тобто співпереживання, яке не може бути відреаговане, що з часом призводить до накопичення психологічної втоми та формування симптомів психологічного вигорання, а в перспективі – до професійної деформації (лікар розуміє страждання хворого, але не повинен хворіти разом із ним, навпаки, має зберігати певну відстороненість).

Тому для позначення особливостей професійної взаємодії більш доречно, на нашу думку, користуватися поняттям «комунікативний контакт», який повністю охоплює психологічну сутність перцептивної, когнітивної та інтерактивної функцій професійного спілкування в ситуаціях прямого чи опосередкованого протистояння сторін. Ми не виключаємо, що в процесі розкриття й розслідування згвалтувань можливе встановлення й психологічного контакту, але це – окремий випадок.

Установлення комунікативного контакту – насамперед уникнення всього того, що здатне йому перешкоджати. Цей процес обумовлюється взаємною адаптацією сторін на основі актуалізації емоційно значимого предмета спілкування. Складність такого психологічного завдання визначається наявністю негативних установок як слідчого (негативне ставлення до антисоціальної поведінки громадян і пов’язана із цим зарозумілість, пихатість, почуття вищості тощо), так й іншої сторони (негативне ставлення до правоохоронних органів загалом, агресивність, підозрілість тощо).

Безумовно, після згвалтування потерпіла психологічно не готова до проведення допиту й інших важливих слідчих дій (пред’явлення для впізнання, одночасний допит двох чи більше осіб тощо); окрім того, її перебування в стресовому стані взагалі ставить під сумнів ефективність їх проведення. Розслідування ускладнюється також за умови, що потерпіла особа своєчасно не звернулася із заявою до правоохоронних органів. Унаслідок цього матеріальні сліди злочину невідворотно втрачаються, а ідеальні – втрачають свою предметність через емоційні нашарування.

Необхідно також урахувати й те, що винний прагне уникнути покарання, тому особисто або за допомогою родичів чинить на потерпілу вплив у різноманітних формах (залякування, шантаж, погрози, умовляння, підкуп, обіцянка одружитися, матеріальне відшкодування збитку тощо). Сприятливим тлом для цього можуть стати переживання потерпілої через небажання розголосу, страх розриву подружніх відносин тощо.

Тому непоодинокими є випадки, коли потерпілі на стадії досудового слідства дають викривальні свідчення про факт згвалтування, але в судовому засіданні відмовляються від поданих раніше показань. Відповідно, розслідування злочину потребує прискіпливої уваги до пошуку доказів і документування матеріальних його слідів.

Особливо складно з’ясувати поведінку потерпілої особи, яка містила в собі ознаки віктимності. У таких випадках до психотравматичних чинників злочинного діяння додається ще і її небажання повідомляти компрометуючу інформацію, що призводить до викривленого відтворення обставин.

Під час підготовки допиту й безпосередньо в процесі його проведення слідчий повинен зважати на той факт, що ставлення потерпілої до кримінального провадження й, відповідно, мотиви свідчень можуть ґрунтуватися на одній із трьох імовірнісних моделей [1, с. 460].

1. Потерпіла зацікавлена в установленні істини у справі та викритті насильника. Під час оцінювання її свідчень варто враховувати, що форми її опору можуть бути різними, оскільки залежать від

багатьох чинників (психічний стан потерпілої, її вік і життєвий досвід, співвідношення фізичних сил і можливостей жертви й насильника, агресивність і озброєність останнього тощо).

2. Потерпіла подає неправдиву скаргу, прагнучи засудження невинного з мотивів, указаних вище.

3. Потерпіла заперечує факт її зґвалтування чи навіть здійснення статевого акту. Найчастіше це відбувається в тих випадках, коли провадження порушується за ініціативою правоохоронних органів, особливо якщо потерпіла – заміжня жінка.

У процесі допиту потерпілої необхідно встановити всі суттєві обставини її взаємодії з підозрюваним (обвинуваченим) до, під час і після вчинення злочину. Це – не лише первісна криміналістично значуща інформація, а й матеріал для розуміння мотивів поведінки злочинця та механізмів учинення злочину.

Неодмінними складниками допиту потерпілої щодо відомого їй злочинця є з'ясування таких психологічних аспектів:

– обставин їх знайомства та попередніх стосунків, частоти зустрічей, наявності спроб схилити майбутню жертву до добровільного статевого акту;

– де зустрілась потерпіла з підозрюваним, як вони провели час до вчинення зґвалтування, хто був разом із ними чи бачив їх разом, як і чому потерпіла опинилася на місці вчинення злочину;

– чи чинила потерпіла опір і в чому він виявлявся, чи могли залишитися на місці події, тілі й одягу підозрюваного сліди такого опору;

– які психологічні наслідки мало зґвалтування для потерпілої, як воно вплинуло на її подальше життя.

Якщо насильник невідомий, то додатково з'ясовуються така, окрім перерахованої вище, інформація про злочинця:

– його особливі прикмети, зовнішність і поведінка; особливості мовлення й невербальної комунікації, одяг, прикраси та інші предмети; спосіб нападу й використання зброї та допоміжних засобів; якщо злочинців було декілька, встановлюється роль у групі кожного з них; ушкодження, одержані гвалтівником унаслідок опору потерпілої; транспорт, який він використовував;

– як саме він познайомився з потерпілою і що повідомив про себе; в якій формі був установлений комунікативний контакт; чи не передувало нападу вистежування потерпілої;

– яким шляхом гвалтівник і потерпіла йшли до місця нападу; хто міг його бачити; в якому напрямі він зник тощо.

Безумовно, готуючись до допиту, слідчому бажано мати у своєму розпорядженні інформацію про особистість допитуваної особи, її ставлення до злочину й інші обставини. Але в реаліях практичної діяльності під час проведення першого допиту це навряд чи можливо. Тому вивчення індивідуально-психологічних особливостей потерпілої відбувається вже в процесі контакту з нею і продовжується надалі. У таких ситуаціях виключної ролі набуває попередня бесіда та спостереження за поведінкою і психофізіологічними реакціями.

Процедуру і зміст допиту варто побудувати так, щоб потерпіла виразно розуміла: з'ясування названих та інших обставин спричинене не цікавістю слідчого, вони не будуть розголошені поза межами судового розгляду. Це потребує особливої тактовності й стриманості в словах і поведінці загалом. Уся взаємодія слідчого з потерпілою повинна будуватися з урахуванням її стану як особи, яка постраждала, перенесла психічну травму, шукає захисту у правосуддя. Найменша неуважність чи некоректність слідчого гостро переживається потерпілою, підсилює її негативний емоційний стан. Завдання слідчого – максимально заспокоїти людину, запевнити, що розслідування злочину буде проводитися ретельно та об'єктивно.

Варто зазначити, що допит потерпілої особи від зґвалтування в більшості випадків становить безконфліктну комунікативну ситуацію, оскільки вона зацікавлена надавати допомогу правоохоронним органам, особливо коли бачить, що працівники активно захищають її права та законні інтереси. Але при цьому не можна забувати, що наслідком нападу завжди є стан психічної напруженості, який спотворює процеси сприйняття, пам'яті, мислення, відповідно, негативно впливає на повноту й достовірність свідчень. Спотворювальний вплив на свідчення потерпілої чинить також небезпека, яка їй загрожувала. Це може виявлятися в описі нею зовнішнього вигляду злочинця, в наділенні його ознаками, якими він насправді не володіє. Цьому сприяє й підсвідоме прагнення виправдатися перед самою собою, перед близькими, знайомими, перед слідчим, а іноді й просто бажання приховати свої неблаговидні дії.

Сама ситуація допиту, що актуалізує у свідомості потерпілої обставини вчиненого злочину, значною мірою загострює її й без того сильні переживання, робить її психіку ще більш вразливою. Це, безумовно, необхідно враховувати слідчому під час вибору форм спілкування, формулювання запитань, особливо запитань інтимного характеру. Тональність мови повинна відповідати комунікативній ситуації, недопустимим є недоречні посмішки, іронія, тим більше жартівливий тон.

Спілкування з потерпілими особами ставить перед слідчим завдання мінімізувати в них стан надлишкової психічної напруженості, спробувати заспокоїти, переключити увагу на особистісно більш важливі обставини. У встановленні комунікативного контакту особливо велику роль відіграє емпатійне слухання, якому повинна відповідати поведінка слідчого (стриманий та уважний вираз обличчя, зацікавленість під час постановки запитань тощо).

Під час допиту потерпілих доцільно брати до уваги ті життєві обставини, в яких вони опиняються після події злочину. Застосовуються спеціальні заходи запобігання впливу на потерпілих осіб, які протидіють слідству (втаємничення місця проживання й роботи, попередження про необхідність повідомляти про всі контакти із зацікавленими особами). За наявності даних, що на потерпілого чиниться психологічний вплив з боку зацікавлених осіб, слідчому належить застосувати запобіжні заходи, котрі б убезпечили потерпілого та переконали його, що єдино правильною є позиція сприяння слідству, оскільки інтереси підозрюваного й потерпілого в жодному разі не можуть збігатися, всі зусилля першого спрямовані на уникнення відповідальності. Завданням слідства, навпаки, є пошук істини та захист прав потерпілого [8, с. 26–30].

У безконфліктній ситуації спілкування в процесі допиту потерпілі прагнуть до максимальної точної реконструкції минулих подій. Але варто враховувати, що в процесі злочинного діяння поле їхньої свідомості різко звужується, логічне мислення деформується. За жорстких/жорстоких фізичних впливів узагалі можливе виникнення станів оглушення, потьмарення, шоку. Інтенсивні конфліктні емоційні стани призводять, як правило, до гіперболізації емоційних переживань і їх генералізації. Тому під час наступної реконструкції ймовірно виникнення явища дифузного узагальнення («всі гвалтували», «всі били»). Особливо часто дифузують уявлення про послідовність подій, ознаки одного об'єкта переносяться на інший. Поряд із цим окремі деталі події можуть сприйматися й відтворюватися особливо чітко, загострено.

Дифузне узагальнення під час учинення згвалтувань групою може бути подолане за рахунок диференціації учасників за ступенем активності: спочатку з'ясовуються особливості зовнішності й поведінки найбільш активного учасника групи, далі – найпасивнішого, далі – всіх інших. При цьому важливо зафіксувати, як вони зверталися один до одного, які імена чи клички вживали, про що говорили. Така тактика дає потерпілій змогу краще відновити в пам'яті подію злочину, окремі її етапи.

Особливістю свідчень потерпілих від згвалтувань є також те, що вони відрізняються підвищеною емоційністю, причому в емоційній пам'яті довго зберігається те, що вони пережили під час взаємодії зі злочинцем, – біль, фізичні страждання, страх, жах, відчай, колізії боротьби, тобто комплекс стресового перенапруження. Як наслідок, можливе виникнення так званого «слідового» афекту, психогенних реактивних станів, невротичних і психотичних розладів.

У таких випадках варто спробувати нейтралізувати гіперактивність потерпілого, його метушливість, багатослівність, «скачку думок», акцентуацію на несуттєвих деталях. Гіперзбудження може бути певною мірою зняте тимчасовим відволіканням уваги на інші, менш значущі обставини. З іншого боку, ймовірним є стан «охоронного гальмування», коли вкрай психологічно напружені події злочину витісняються за межі свідомості.

Це зумовлює необхідність повторних ретельних перевірок показань потерпілого. Під час першого допиту його мнемічні можливості обмежені стресогенним станом, під час повторних – завдяки явищу ремінісценції подія може бути відтворена більш повно. З урахуванням цієї обставини слідчий повинен аргументувати таку ситуацію та належним чином мотивувати потерпілого щодо подальшого спілкування.

Висновки. Вищезазначене дає нам змогу резюмувати таке:

1) процес розслідування згвалтувань ускладнюється необхідністю детального вивчення не тільки обставин самої події та потерпілої особи, як це має місце в інших випадках, а й різноманітних обставин її особистого життя, у тому числі інтимного. При цьому потерпіла не бажає обговорювати зі сторонніми особами подробиці події, тобто багаторазово відтворювати психотравмувальну ситуацію, брати участь у судовому розгляді злочинного діяння й узагалі розголошувати факт згвалтування у своєму соціальному оточенні. Окрім негативних емоцій, на її поведінку впливають відносини залежності (родинної, матеріальної, службової тощо) та механізми психологічного захисту, що перешкоджає встановленню взаємин співробітництва між нею і слідчим;

2) установлення комунікативного контакту – насамперед уникнення всього того, що здатне йому перешкоджати. Цей процес обумовлюється взаємною адаптацією сторін на основі актуалізації емоційно значимого предмета спілкування. Складність такого психологічного завдання визначається наявністю негативних установок як слідчого, так й іншої сторони, оскільки потерпіла психологічно не готова до проведення процесуальних дій і перебуває в стресовому стані. Особливо складно з'ясувати поведінку потерпілої особи, яка містила в собі ознаки віктимності. У таких випадках до психотравмувальних чинників злочинного діяння додається ще і її небажання повідомляти компрометуючу інформацію, що призводить до викривленого відтворення обставин;

3) під час підготовки до допиту потерпілої й безпосередньо в процесі його проведення варто враховувати, що мотивація її поведінки ґрунтується на одній із трьох імовірнісних моделей: а) потерпіла зацікавлена в установленні істини у справі й викритті насильника; б) потерпіла подає неправдиву скаргу, прагнучи засудження невинного з обставин, що перебувають поза межами правового поля; в) потерпіла заперечує факт її згвалтування, не бажаючи розголосу інтимних подробиць її життя. Відповідно, це потребує застосування різних тактик установлення психологічного контакту та з'ясування процесуально значущих фактів і обставин.

Список використаних джерел:

1. Криміналістика : [учебник для вузов] / [И.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкин, Е.П. Ищенко и др.] ; под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 2000. – 672 с.
2. Антонян Ю.М. Психология преступника и расследование преступлений / Ю.М. Антонян, М.И. Еникеев, В.Е. Эминов. – М. : Юрист, 1996. – 335 с.
3. Шепитько В. Криміналістика : [курс лекцій] / В. Шепитько. – Х. : Одиссей, 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : do.gendocs.ru/docs/index-198282.
4. Чуфаровский Ю.В. Психология оперативно-розыскной деятельности / Ю.В. Чуфаровский [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://ci-razvedka.ru/html>.
5. Бабаева В.К. Налоговая полиция / В.К. Бабаева [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://www.i-u.ru/biblio/archive/babaev_nalogovaja.
6. Флоровский М.Ю. Тактика допроса: особенности установления психологического контакта / М.Ю. Флоровский, А.А. Синюгин [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.znat.ru/data/news/127-taktika-doprosa-sobennosti-uhtml>.
7. Воробьева Е.А. Профессионально-психологические особенности контактности следователей в условиях допроса : автореф. дисс. ... канд. психол. наук / Е.А. Воробьева [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://www.childpsy.ru/dissertations/id/18201.php>.
8. Котов Д.П. Психология следователя / Д.П. Котов, Г.Г. Шиханцов. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1976. – 119 с.